

TASAVVUF VA AXLOQ, FALSAFA VA E'TIQOD*Axatov Lutfillo Karamatilloevich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti***SUFI AND MORALITY, PHILOSOPHY AND FAITH***Akhatov Lutfillo Karamatilloevich, Chirchik State Pedagogical University***СУФИЙ И МОРАЛЬ, ФИЛОСОФИЯ И ВЕРА***Ахатов Лутфилло Караматиллоевич, Чирчикский государственный педагогический университет*

Annotatsiya: Falsafiy-axloqiy qarashlar mohiyati so'fiylar hayoti va tasavvufiy qarashlar yordamida tahlil qilingan. So'fiylar axloqi va falsafiy mushohadasi irratsional yondashuv yordamida tasavvufning rivojlanishiga asos bo'ladi. Bunda axloqiy qarashlarni anglash uchun tasavvuf va so'fiylarga ilmiy yondashuvlar misolida qaraldi.

Kalit so'zlar: Falsafa, ilm, tazkira, tasavvuf (arab til: **التَّصَوُّف**), islom, axloq, idrok, mutafakkir.

Abstract: The essence of philosophical-ethical views was analyzed with the help of mystical life and mystical views. The development of Sufism is based on an irrational approach to the philosophical understanding of Sufi ethics. An example of Sufism and scientific approaches to Sufis was considered to understand ethical views.

Key words: philosophy, science, tazkira, mysticism-Sufism (Arabic: **التصاوف**), Islam, ethics, perception, thinker.

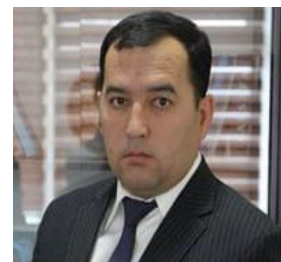
Аннотация: Сущность философско-этических взглядов анализировалась с помощью суфийского быта и мистических воззрений. Развитие суфизма основано на иррациональном подходе к философскому осмыслению суфийской этики. Для понимания моральных воззрений был рассмотрен пример научных подходов к суфизму и суфиям.

Ключевые слова: философия, наука, tazkira, мистицизм-суфизм (араб. **التصاوف**), ислам, этика, восприятие, мыслитель.

KIRISH. Ilmning mohiyati e'tiqod va fan oralig'ining ma'rifatda birlashuvini ta'minlashda namoyon bo'ladi. Shuning uchun "Kim ilm olsa, unga amal qilsa va boshqalarga o'rgatsa, u kishi osmonlarga ulug' inson deb chaqiriladi", deb aytilgan[9; 80-B]. Ilmning qiymati barcha sohalarni bir butunlikda o'rganilishidadir. Ba'zan "diniy ilm"

yoki "dunyoviy ilm" deb tahlil qilinishi esa, jo'n-sayoz fikrlovchilarning dunyoqarashidan o'zga narsa emas!

Har bir sohani alohida (qismlarda) o'rganish bu ilm emas, bilim va uning sistemasini tashkil qiladi. Bilimlar jamlanmasi esa Ilm mehvarini tashkil etadi. Olinadigan hikmat (xulosa) esa

<https://orcid.org/0000-0002-9804-6220>

e-mail: l_axatov@cspi.uz

ma'rifat – mukammal ilmni tashkil etadi! Va bu o'z navbatida tadqiqotchi va tahlilchilar tomonidan imlgacha bo'lgan soha(lar) – bilimga oid qarashlar tarzida baholanishini ko'rish mumkin. tahlilchi(lar)ning fikri bu ilm deb emas, dunyoqarash yoxud nazariya (faraz) tarzida ham baholanadi. Shuning uchun har bir soha yaxlit bir butun deb aytilishdan ko'ra, alohida-alohida tahlil qilinib, keyin ma'lum ma'noda bir maqsad (ilm)ga qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday qarashlar xoh e'tiqodga oid bo'lsin, xoh biologik yaratilishga qaratilsin, farqi yo'q. Muhimi, murakkablikdan oddiylikka, noaniqlikdan aniqlikka qarab borishida. Buni biz Islomning ilk davrlarida Qur'oni Karimning nozil bo'lishi misolida ko'rishimiz mumkin. U paytda oyat-oyat, tarqoq tazda nozil bo'lganligi aytiladi. Buning hikmatini esa, yodlash oson bo'lishi va qo'shimcha(lar) bo'lishi bilan izohlaydilar. Bu borada Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf "Qur'onning tarqoq tushishining hikmatlaridan yana biri – uni yodlash va unga amal qilish oson bo'lishi uchun edi", deb aytgan[10; 26-B].

Ilmning mohiyatini anglash esa soddalik (oddiylik)dan boshlanar ekan, demak, ilm o'rganish qiyin emas. Shuning uchun barchani ilm o'rganishga chorlov bor. Islom falsafasiga ko'ra ilm o'rganish "majburiy" sanaladi. Bizning tahlilimizdagi "Tasavvuf va axloq, falsafa va e'tiqod"ning asliyati ham soddalikdan boshlanadi. Bunda tasavvufni anglash uchun axloqqa, axloqqa tushunish uchun esa e'tiqodga, e'tiqodni tushunish uchun esa tafakkurga murojaat qilmoqlik bilan erishiladi. Tafakkur va uning mohiyati esa falsafa ilmi orqali o'rganishda namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra tasavvufni axloq ilmi bilan uzviylikda (Tasavvuf etikasi) tahlil qilish bor.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Mavzuga oid manbalar tahlilida tazkirachilik, tasavvuf va so'fiylikka oid qarashlar tadqiq qilinib, tasavvuf adabiyoti va tazkiranavislikka katta hissa qo'shgan buyuk shoir, muafakkir va tazkiranavislardan Fariduddin Attorning (1145-1230) "Tazkirat ul-avliyo" (Avliyolar tazkirasini), mavlono Abdurahmon Jomiyning (1414-1492) "Nafahot ul-uns..." va hazrat Navoiyning (1441-1501) "Nasoyim ul-muhabbat" asarlari berilgan. Asarning ikkinchi nomi: "Maqomot ul-avliyo" (Avliyo zotlar, ya'ni solih zotlarning fazilatlarini va karomotlarini). Mazkur asarda yetmish ikki, ba'zi ma'lumotlarga ko'ra avliyolar

sonida farqlar mavjud. Masalan, "Forscha matn toshbosma nashrida 96 ism berilgan, asarning birinchi tahririda esa 69 ta avliyo ismi va faoliyati bayon etilgan"[1; 18-B]. Asarda har bir avliyo zotning hol va hayoti, faoliyati, turli mavzu va masalalarga oid fikr-mulohazalari, qarashlari va hikmatli so'zlari bayoni berilgan. "Tazkirat ul-avliyo"da shariat, tariqat, ma'rifat, tavakkul, rizo, sabr, tahammul, shukr, taqvo (parhezkorlik) kabi tasavvufiy istilohlar (iboralar)larga turli mutafakkir va mashoyixlarning fikrlari, qarashlari aynan keltirilgan.

"Tazkirat ul-avliyo"ning tazkirachilikdagi ahamiyati va xususiyatlaridan muhimi sifatida shuni ham ta'kidlash kerakki, ko'plab mutafakkirlar unga ergashib, o'z asarlarini yaratish orqali bu an'anani davom ettirganlar. Mavlono Jomiyning "Nafahot ul-uns", Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarlari buning yorqin misolidir. "Tazkirat ul-avliyo" fors tilida yozilgan bulib, keyinchalik usmonli turk tiliga, chig'atoy turkchasiga, uyg'ur tiliga va fransuz tiliga tarjima qilingan.

"Nasoyim ul-muhabbat"ning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z borar ekan, avvalo shuni aytish kerakki, asarning o'ziga xos xususiyatini aniqlash uchun mavjud asarni boshqa bir shu tipdagi asar bilan qiyoslash orqali aniqlanadi. Biz "Nasoyim ul-muhabbat"ni "Nafahot ul-uns" bilan qiyoslar ekanmiz, hazrat Navoiy tazkiraning kirish qismini tarjima qilmasdan o'zi yozganini ma'lum qiladi[5; 5-B]. "Nasoyim ul-muhabbat" muqaddima (hamd, na't va asar yozilish sababi, "Bu toifa muqaddima tamhidi", "Bu toifa a'mol-u af'oli va muomilat-u riyozotidin ba'zini zikr qilmoq"), 770 shayx zikrini o'z ichiga olgan asosiy qism va xotimadan iborat[3;130-133-B].

Hazrat Navoiy asarning yozilish sabablari haqida to'xtalar ekan, Jomiy va o'z tazkirasini o'rtasidagi farqlarni aytib o'tadi. Unga ko'ra:

- "Nafohatu-l-uns"da Fariddin Attorning "Tazkiratu-l-avliyo" asaridagi ba'zi avliyolar tushirib qoldirilgan, Navoiy esa ularni o'z tazkirasida zikr qilgan;

- Jomiyda hind va turk mashoyix (shayx)lariga keng o'rin ajratilmagan, lekin hazrat Navoiy mumkin qadar ularning barchasini o'z asarida aks ettiradi; Shuningdek, shoir "Nasoyim ul-muhabbat"da Abdurahmon Jomiy va uning zamondoshi bo'lgan valiy zotlar hayoti va faoliyatini ham yoritganini ma'lum qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mutafakkirlar ilmiy merosida tasavvufga oid (soʻfiylik) maʼlumotlar keng yoritilgan boʻlib, tazkirachilik (avliyolar toʻgʻrisidagi maʼlumotlar) manbalari asosida, islom aqidasi koʻra, moʻjiza va karomat haqligi tadqiq qilinadi. Duolar ijobati, gʻayb sirlaridan ogoh boʻlish, inson koʻnglidagi oʻyni anglash, suv va taomsiz roʻza tutish, bir lahzada dunyoning u chetidan bu chetiga borib qolish kabi oddiy inson aqli uchun gʻayritabiiy boʻlgan holatlar avliyolarga xos boʻlib, ularni koʻp oshkor qilmaslik valiyning yuksak maqomini bildiradi.

Asarda avliyolarga doir maʼlumotlar turli hajmda boʻlib, baʼzilar haqida bir jumla bilan kifoyalanilsa, baʼzi shayxlar taʼrifiga keng oʻrin ajratiladi. Avliyolarning tarjimai holiday maʼlumotlar muayyan mezonlarga ega emas: ayrim shayxlarning yashagan yillari, joylari, kasbi korlari va hokazolalar bilan bogʻliq maʼlumotlar batafsilroq keltirilsa, baʼzilarining faqat karomat yoki oʻgitlaridan parcha beriladi.

“Nasoyim ul-muhabbat” tarkibida tilga olingan avliyolar orasida islomdagi toʻrt mazhab boshliqlari – imom Aʼzam, imom Molik, imom Shofeʼiy, imom Ahmad ibn Xanbalidan tortib Muhammad Gʻazzoliy, Bahouddin Valad, oʻgʻli Jaloliddin Rumi, Rumiyning oʻgʻli Sulton Valad kabi buyuk zotlar haqidagi turli qiziqarli, ibratli hikoyalarga duch kelamiz. Ushbu avliyolar haqidagi maʼlumotlar ilmiy asosga ega boʻlib, tasavvuf tarixini oʻrganishda alohida ahamiyat kasb etadi (Masalan, Jaloliddin Rumiya bolaligida Fariddin Attor oʻzining “Asrornoma” asarini hadya qilishi yoki Shamsiddin Tabriziy va Rumi uchrashuvi bilan bogʻliq maʼlumotlar).

Umuman olganda, hazrati Alisher Navoiyning avliyolar tarjimai holiga bagʻishlangan mazkur “Nasoyimu-l-muhabbat min shamoyimu-l-futuvvat” asari shoirning yetuk mutasavvif olim sifatidagi faoliyatini koʻrsatuvchi muhim manbadir [6; 25-26-B].

TAHLIL VA NATIJALAR. Navoiy “Nasoyimul muhabbat” “Nafahot ul-uns” tarjimai ekanligi, lekin oʻrni-oʻrnida qisqartirilgan va toʻldirilganini eʼtirof etadi. Aytish kerakki, asarda aynan tarjima qilingan va matnga erkin yondashib oʻgʻirilgan oʻrinlar bor.

Birgina Jaloliddin Rumi firqasi olinsa – aynan tarjima qilingan. Lekin ayrim qisqartmalar bor. Masalan, Mavlaviydin soʻrbdilar: Darvesh kay

gunoh koʻnad? Magar darvesh beishtaho xoʻradki, taomi beishtaho darveshro gunohi azim ast (Yaʼni, Darvesh qachon gunoh qiladi? Agar darvesh beishtaha ovqat yesa, beishtaha taom yemoq darvesh uchun gunohi azimdir) [2;362-B].

Rumiyning asʻhoblariga vasiyati qismida takror aytilgan shunchaki soʻzlar ham tushirib qoldirilgan. Ular Rumi siymosiga, uning qarashlariga putur yetkazmaydi, shu bois tushirib qoldirilgan. Chingizxon voqealarini Najmiddin Kubro firqasida Jomiy kofirlar deydi, Navoiy “totorlar” deb beradi [7;15-B].

Asarning xotima qismi xuddi “Fotiha” dek yakunlagan boʻlib, uni biz quyida koʻrishimiz mumkin boʻladi: “Ilohi, bu avliyoulloh asrorahumning sharif anfosi barakoti haqqi va bu kitob mutolaasigʻa mashgʻul boʻlgan azizlar dimogʻin mazkur boʻlgan abror muhabbati nasoyimidan muattar va bahramand qilgʻaysen va bu kitob mumorasotigʻa mashʻuf boʻlgʻon ahli tamayyuzlar koʻnglin mastur boʻlgʻon axyor futuvvat shamoyimidan munavvar va arjumand etgaysen. Va alarning tufayli roqimning ham tiyra roʻzgorigʻa safoye va hirmon zulmatidin qororgʻon koʻzlariga hidoyat quyoshidin ziyoye nasib qilgʻaysen. Va podshohi islomkim, iymon ahligʻa mujibi farogʻat-u amniyat va zamon xayligʻa boisi rafohiyat-u jamʻiyatdurki, bular boʻlmasa, bu navʻ nusxa tartib-u tasnifi va bu tavr kutub jamʻu taʼlifi mutaassir, balki muhol-u mutaazzirdur, sihat-u umr-u davlatini muxallad va insof-u adolatini muabbad tutqil va aʼdosini maqhur va ahibbosini mansur qilgʻil. Omin, yo Rabb al-olamin!” [2;51-B]. Tazkiraning yuqoridagi koʻtarinki ruhda tugallanishi haqiqatning abadiy gʻalabasi bilan bogʻliq desak adashmagan boʻlamiz.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Xulosa qilib aytganda, Attor ham, Jomiy va Navoiy ham ijodkor, ayni paytda soʻfiy ijodkordir. Maʼlumki, mashhur rus sharqshunosi YE.E.Bertels “Navoiy va Attor” nomli maqolasida, toʻgʻri taʼkidlanganidek, Alisher Navoiyning “tarjimon shoir” emasligini isbotlagan edi [4; 20-B].

Aslida Attorning “Tazkirat ul-avliyo” asarining oʻzi, Navoiyning esa “Nasoyim ul-muhabbat” asarining oʻzi har ikki ijodkorning soʻfiy ekanligining, soʻfiy qalb egasi boʻlganining yorqin ifodasi desak, xato boʻlmaydi albatta. Zero, soʻfiylar haqida adabiy asar yozish soʻfiy ijodkorlar anʻanasidir. Soʻzimizning asosi sifatida Sulamiyning

“Tabaqat us-so‘fiya”, Isfahoniyning “Hilliyat ul-avliyo” kabi mashhur tasavvufiy asarlarini misol qilib keltirish mumkin. Attor va Navoiy ham xuddi ana shunday so‘fiy ijodkorlardir. Zero, ular salaflar an’anasini davom ettirib, muvaffaqiyatga erisha oldi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Фаридуддин Аттор. “Тазкират ул-авлиё” Т., Фафур Фулом нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2017. – В. 18.
2. Алишер Навоий. “Насойим ул-муҳаббат ” – Тошкент: Movarounnahr nashriyoti, 2017.
3. Akhatov, L. (2020). The problem of tolerance in oriental philosophy. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 6(7), 130-133.
4. Халлиева Г. XX аср рус шарқшунослигида ўзбек мумтоз адабиёти тадқиқи. Докторлик дисс... автореферати. – Т., 2016. – В.20.
5. Рамазонов Н. “Насойим”нинг ўзига хос хусусиятларига доир / Навоийнинг ижод олами (мақолалар тўплами). – Т.: Фан, 2001.В.25-26.
6. Исламов Х.И. “Насойимул муҳаббат” Алишера Навои и его научно-критический текст: Дисс. на соискание канд филол. наук. – Т., 1990.С.57.
7. Habibullayev A. Tasavvuf falsafasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. Т., 2012.-В.15.
8. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. –М., 1965.С.45.
9. Г.Кудратуллох кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедов. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд, Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази, 2019. – В. 80.
10. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Мазҳаблар – бирлик рамзи. – Тошкент: Hilol-Nashr, 2022. – В. 26.

